

ПРАВОВЕ ТА ПСИХОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕВІАНТНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН НА РЕЛІГІЙНОМУ ҐРУНТІ

LEGAL AND PSYCHO-THEORETICAL SUBSTANTIATION GENERAL THEORY DEVIANCE AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM OF PERSONALITY WHO COMMITTED CRIMES ON RELIGIOUS GROUNDS

Леоненко Т.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

У статті розкриваються проблеми впливу девіантної поведінки на схильність до вчинення кримінальних правопорушень на релігійному ґрунті. Аналізуються форми девіації, ознаки девіантної поведінки, розкриваються особливості девіантної поведінки особистості, які допоможуть нам вирізнити його серед інших феноменів, а також при необхідності констатувати його наявність і динаміку в конкретній людині.

Ключові слова: девіантна поведінка, кримінальне правопорушення, ознаки, функції, особливості.

В статье раскрываются проблемы влияния девиантного поведения на склонность к совершению уголовных правонарушений на религиозной почве. Анализируются формы девиации, признаки девиантного поведения, раскрываются причины девиантного поведения, особенности девиантного поведения личности, которые помогут нам выделить его из числа других феноменов, а также при необходимости констатировать его наличие и динамику у конкретного человека.

Ключевые слова: девиантное поведение, уголовное правонарушение, признаки, функции, особенности.

The article deals with the impact of deviant behavior on the propensity to commit criminal offenses on religious grounds. Analyzed forms of deviation, signs of deviant behavior, revealed features of individual deviant behavior that will help us to distinguish it from other phenomena, as well as the need to ascertain its existence and dynamics of the individual.

Key words: deviant behavior, tortious behavior, features, functions, features.

Постановка проблеми. На сучасному етапі антропогенезу девіантна (яка відхиляється від соціальних норм) поведінка отримала широке розповсюдження як альтернативний спосіб адаптації окремих індивідів і соціальних груп до стресогенного характеру життя. Наприкінці ХХ ст. сформувалися і до сьогодні зберігаються декілька негативних тенденцій: 1) зростання рівня індивідуальних девіацій; 2) реструктуризація соціальних відхилень; 3) поява нових форм поведінкових девіацій; 4) якісно-кількісні зміни групових девіацій. Особливого значення поняття і зміст девіантної поведінки набуває при оцінці причин вчинення кримінальних правопорушень із мотиву релігійної ненависті або ворожнечі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Девіантологічні знання зародилися на початку ХІХ ст. у надрах соціології як спеціальна теорія, названа соціологією девіантної поведінки [1, с. 39-44]. У дослідженні девіантності питання злочинності традиційно займало центральне місце, внаслідок чого кримінологія – наука про злочинність – отримала пріоритетний розвиток. Іншим феноменом, що активно вивчається, стала суїцидальна поведінка [2].

Пізніше девіантологічні підрозділи з'явилися в медицині та психології у формі стандартних формулювань: девіантна поведінка підлітків, психологія відхилень, девіантна поведінка психічно хворих тощо [3].

Початком наукового підходу до розв'язання зазначеної проблематики були праці Дюркгейма Э., Коэн А., Братусь Б.С., Бэрон Р., Клейберга Ю.О. та інших.

Метою роботи є аналіз змісту девіантної поведінки та її впливу на схильність до вчинення кримінальних правопорушень на релігійному ґрунті.

Виклад основного матеріалу. Девіація являє собою системну (позитивну або негативну) властивість суб'єкта (організму, індивіда, групи), що виявляється у відхиленні його розвитку й функціонування від загального напрямку розвитку й законів функціонування системи, в яку він включений, що викликає внаслідок цього напруження і дестабілізацію в самій системі.

Відповідно до сфери локалізації та спрямованості ми виділяємо такі основні форми девіацій розвитку особистості та соціальної групи:

1) патологія (відхилення функціонування організму, що утрудняє розвиток індивіда і знижує його адаптивні можливості);

2) креативність (позитивно-продуктивне відхилення в інтелектуальній, соціальній або творчій сфері, що породжує нові результати або варіанти розвитку);

3) маргінальність (нейтральне, «прикордонне» відхилення в соціальному функціонуванні окремого інди-

віда чи групи людей, дезадаптивне в контексті цілого суспільства й адаптивне в межах конкретної субкультури);

4) девіантність (порушення функціонування окремого індивіда чи групи індивідів, що утрудняє індивідуальний розвиток і загрозує громадським інтересам).

Соціальні девіації народжуються на стику індивідуального і групового, засвідчуючи неузгодженість ліній розвитку суб'єкта й суспільства в цілому. Девіація і девіантність – це надіндивідуальні якості, що існують в інтерперсональному просторі, детерміновані одночасно якостями суб'єкта і властивостями соціальної системи, в яку він включений. Девіації і девіантність тісно пов'язані з реакціями суспільства на них. Так, девіантна поведінка – це те, що йде у розріз з інституалізованими очікуваннями, тобто очікуваннями, що виділяються і визнаються всередині соціальної системи [4].

Суспільство ідентифікує конкретні феномени як відхилення, вкорінюючи останні в свідомість людей і створюючи відповідні мовні конструкти – «девіант», «геноцид», «тероризм», «суїцид», «злочинець» тощо. Закріплюючись за конкретною особистістю, стигма девіантності вразі породжує і посилює девіантну поведінку. Ця особливість суспільної реальності визнається більшістю сучасних дослідників як одна з найбільш складних і нерозв'язаних соціальних проблем.

Таким чином, девіантність як соціально-психологічний феномен має такі ознаки:

1) розбіжність між індивідуальною лінією розвитку, зумовленою біо-психо-соціальними особливостями індивіда, і домінуючими цінностями / тенденціями суспільного життя;

2) негативна реакція суспільства, ідентифікація цієї розбіжності як соціально небажаного – девіантного, аномального; антисоціального, асоціального, злочинного, сексуально-ненормального;

3) прагнення суспільства контролювати й усувати небажану поведінку та його носіїв у формі остракізму, покарання, ізоляції, знищення в крайніх випадках;

4) обмеження прав носіїв девіації, обмеження їх соціальних можливостей, соціальна дезадаптація і зниження якості життя.

Відповідно до вищезазначеного, ми визначаємо девіантність як неузгодженість елементів у системі взаємовідносин «особистість – соціально-правові норми – суспільство» з такими основними ознаками:

1) розбіжність між індивідуальною лінією розвитку індивіда (групи) і домінуючими цінностями / тенденціями суспільного життя;

2) об'єктивно-негативні наслідки цієї розбіжності для суспільства або самої особистості (групи);

3) негативна суспільна оцінка цієї розбіжності як соціально небажаного і аномального;

4) прагнення суспільства контролювати й усувати небажані прояви і їх носіїв у формі стигматизації, остракізму, покарання, ізоляції, знищення в крайніх випадках;

5) обмеження прав носіїв девіації, обмеження їх соціальних можливостей, їх соціальна дезадаптація і зниження якості життя.

Формування девіантної поведінки може починатися з появи одного з негативних властивостей, наприклад, ворожості до представників іншої релігії як реакції на страждання. Багаторазово підкріплюючись, ця якість може посилитися й зайняти провідне становище в структурі особистості, підпорядкувавши собі інші властивості і процеси особистості – сприйняття, мислення, переконання, цінності, відносини, самооцінку та ін. Структура особистості, інтегрована під приматом релігійної ворожості (агресивно-підозрілого ставлення до людей), буде, безсумнівно, мати ознаки девіантності.

Одним із найбільш складних слід визнати питання про критерії визначення нормальної і аномальної релігійної поведінки. У загальному значенні під «нормальною поведінкою» розуміють нормативно-схвальну поведінку, не пов'язану з болючим розладом. Аналогічно цьому аномальною поведінкою вважаються такі форми: нормативно-несхвальну, патологічну, нестандартно-креативну поведінку [5].

У строгому сенсі «нормальним» вважається все, що відповідає прийнятому у конкретній релігійній або правовій нормі еталону. Способи визначення норми називають критеріями. У разі негативного критерію норма розглядається як відсутність будь-яких патологічних симптомів, у разі позитивного – як перелік нормальних «здорових» ознак [6].

Поряд зі статистичними в гуманітарних науках також використовуються спеціальні критерії оцінювання нормальної-аномальної поведінки особистості: психопатологічний, соціально-нормативний та індивідуально-психологічний.

Психопатологічний критерій використовується в медицині [7].

Наступний – соціально-нормативний критерій має надзвичайно важливе значення в різних галузях суспільного життя. З точки зору соціально-нормативного критерію, девіантна поведінка являє собою одну з форм середовищної дезадаптації. Соціально-психологічними проявами дезадаптації дорослої людини є: проблеми із законом, громадська незайнятість, нездатність заробляти своєю працею, хронічна або виражена неуспішність у життєво важливих сферах (сім'ї, роботі, міжособистісних відносинах, секс, здоров'я), хронічні конфлікти з оточуючими людьми, знижена здатність до навчання, незадоволеність собою і своїм життям, ізоляція. Дезадаптовані особистості частіше за інших піддаються протиправному впливу релігійних сект і такі особистості можуть вчиняти злочини на релігійному ґрунті, найчастіше, насправді, не відчуваючи глибокої релігійної ненависті або ворожнечі.

Індивідуально-психологічний критерій відображає зростаючу цінність кожної особистості, її індивідуальності. У відповідність із цим критерієм сучасні вимоги до людини не обмежуються його здатністю виконувати соціальні розпорядження, але припускають також самопізнання і самобуття особистості [8].

Доцільно виділити ті специфічні особливості девіантної поведінки особистості, які допоможуть нам вирізнити його від інших феноменів, а також при

необхідності констатувати його наявність і динаміку в конкретної людини.

По-перше, поведінка з відхиленнями – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Інакше кажучи, це дії, що не відповідають чинним законам, правилам, традиціям, релігійним нормам і соціальним установкам. Визначаючи девіантну поведінку як поведінку, що відрізняється від норм, слід пам'ятати, що на відміну від соціальних чи правових норм, які мають динамічний характер, релігійні норми не змінюються.

Відхилення від соціальних, правових і релігійних норм є обов'язковою, але не достатньою ознакою девіантної поведінки.

По-друге, девіантна поведінка особистості, її прояви, викликають негативну оцінку з боку інших людей. Негативна оцінка може мати різні форми: публічне засудження, соціальні санкції, негативна репутація, стигматизація (навішування ярликів), відлучення від церкви.

Третью особливістю відхилень у поведінці є його здатність наносити реальний збиток самій особистості або оточуючим людям. Так, радикально налаштовані особи націлені на докорінні перетворення в суспільстві, у релігійних відносинах, що стимулює прогресивні зміни в ньому. Креатори, відрізняючись нестандартністю, виступають дослідниками й першовідкривачами. Маргінали протиставляють себе більшості, розширюючи межі соціальних норм.

По-четверте, розглянувши поведінку можна охарактеризувати як таку, що стійко повторюється (багаторазова або тривала).

Багаторазово повторюючись і підкріплюючись, девіантна поведінка набуває характеру поведінкового стереотипу: важко контрольованого потягу, патологічної звички, релігійної ненависті, фіксованої форми поведінки. Ця обставина істотно ускладнює як громадський вплив на особистість з девіантною поведінкою, так і саморегуляцію особистості.

Наступною ознакою відхилень поведінки є те, що воно розглядається в межах медичної норми. Вона не має ототожнюватися з психічними захворюваннями або патологічними станами, хоча й може поєднуватися з останніми. У разі психічного розладу має місце патологічна поведінка психічно хворої людини. Патологічна поведінка відхиляється від медичних норм, вимагає першорядного медичного втручання і вивчається психіатрією як, наприклад, девіантна поведінка психічно хворих. Патологічна поведінка передбачає, що під впливом хворобливого стану здатність особистості усвідомлювати й контролювати свої дії істотно знижується. Водночас, за певних умов поведінка з відхиленнями може переходити в патологічну. Наприклад, нав'язливі ідеї про свою релігійну місію на землі або наявність у свідомості особистості образів, які нібито примушують таку людину до вчинення культових релігійних злочинів. Таким чином, особистість, що має поведінку з відхиленнями, може займати будь-яке місце на психопатологічній осі – «здоров'я – передхвороба – хвороба».

Ще однією особливістю відхилень є те, що вони супроводжуються зниженням якості життя і різними

проявами соціальної дезадаптації. Ця поведінка зовсім не обов'язково призводить до хвороби або смерті, але закономірно викликає або посилює стан соціальної дезадаптації. Стан дезадаптації, в свою чергу, може бути самостійною причиною відхиленя особистості.

Термін «девіантна поведінка», на наш погляд, може застосовуватися до дітей не раніше 5-6 років, а в звичному значенні – від 9 до 11 років. До 5 років необхідні відомості про соціальні і правові норми у свідомості дитини просто відсутні, а самоконтроль здійснюється за допомогою дорослих. Що стосується релігійних норм, то до 5 років дитина може відвідувати релігійні установи разом із батьками, може бути хрещеною, може навіть зачувати молитви, але чітко усвідомлювати значення і сенс цих дій вона ще не може, його поведінка контролюється дорослими, а цінності, які йому прищеплюються, ще усвідомлюються як цінності. Тільки у 9-11 років можна говорити про наявність здатності самостійно слідувати релігійним нормам і соціальним нормам у цілому. Небажання слідувати релігійним нормам, наприклад, відмова відвідувати церкву, відзначати релігійні свята, дотримуватися посту взагалі в будь-якому віці не є відхиленням. Усвідомлене розуміння і значення релігії у своєму житті формується поступово і переростає або в релігійність, або в нейтральне ставлення до релігії, або в атеїзм. Вже при визначенні чіткої позиції віруючого або атеїста, а саме ці групи можуть бути схильні до вчинення злочинів на релігійному ґрунті, можливий прояв девіантної поведінки.

Висновки. Відповідно до зазначеного вище, можна дати таке визначення: поведінка з відхиленнями (девіантна) – це стійке поводження особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству чи самій особистості.

На індивідуальному рівні девіантна поведінка виглядає проблематично, оскільки виявляється пов'язаною з такими негативними феноменами як: реальний збиток для життя самої особистості або оточуючих людей, конфлікт девіантної особи з соціальним оточенням, її соціальна некомпетентність і дезадаптація. Отже, на особистісному рівні поведінка з відхиленнями – це соціальна позиція особистості, яка виступає у формі девіантного стилю і способу життя. Як відомо, більшість людей при бажанні цілком можуть змінити свою позицію відносно суспільства й релігії.

Отже, девіантна поведінка – це відхилення від норм психічного здоров'я або асоціальна поведінка, яка виражається в порушенні соціальних і правових норм, де порушення соціальних норм – це порушення сукупності вимог і очікувань, які висуває соціальна спільність (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності та відносин.

Релігійні норми в цьому випадку виступають різноманітним соціальним норм, встановлених різними віросповіданнями, і мають обов'язкове значення для сповідуючих ту чи іншу віру. Що стосується правових норм, то девіантна поведінка в цьому випадку поділяється на протиправну (делінквентна поведінка – вчинення правопорушень) і кримінальну поведінку (вчинення кримінального правопорушення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Социология преступности (современные буржуазные теории). – Москва: Прогресс, 1966. – С. 39-44.
2. Шнейдманд Э. Душа самоубийцы / Э. Шнейдманд. – Москва: Смысл, 2001. – 163 с.
3. Змановская Е.В. Психология девиантного поведения. Структурно– динамический подход: дис. док. психол. наук: 19.00.06 / Е.В. Змановская. – Санкт-Петербург, 2006. – 450 с.
4. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А. Коэн // Социология сегодня. – Москва: Прогресс, 1965. – С. 519-550.
5. Игумнов С.А. Психотерапия детей и подростков / С.А. Игумнов. – Ростов-на-Дону: Феникс; Минск: МЕТ, 2005. – 288 с.
6. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – Москва: Мысль, 1988. – 301 с.
7. Энциклопедический словарь медицинских терминов: в 3 т. / Б.В. Петровский. – Москва: Советская энциклопедия, 1983. – 448 с.
8. Александровский Ю.А. Социально стрессовые расстройства: учебник / Ю.А. Александровский. – Москва: ГЭОТАР – МЕД, 2002. – 520 с.